

Jakub Holnicki-Szulc

"Reforma liturgiczna Soboru Watykańskiego II - między ciągłością a zerwaniem" : z dziejów reform katolickiego kultu

Warszawskie Studia Pastoralne 25, 9-29

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JAKUB HOLNICKI-SZULC

**„REFORMA LITURGICZNA
SOBORU WATYKAŃSKIEGO II – MIĘDZY
CIĄGŁOŚCIĄ A ZERWANIEM.”¹
Z DZIEJÓW REFORM KATOLICKIEGO KULTU.**

*„The liturgical Reform of the Second Vatican Council
between continuity and rupture.”
Reform of Catholic worship.*

Reforma liturgiczna, jaka miała miejsce w Kościele katolickim często nazywana jest reformą Vaticanum II, jednakże jest to w pewnym zakresie nadużycie². Ruchy mające na celu reformę *Ordo Missae* pojawiły się w Kościele na długo przed soborem, a ich zwieńczeniem był I Synod Rzymski, który miał

¹ L. Szyndler, „*Reforma liturgiczna Vaticanum secundum – między ciągłością a zerwaniem*”, temat wykładu wygłoszonego 22.02.2006 na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w ramach konferencji „Sobór Watykański II z perspektywy 40 lat”, w: *Christianitas* 26, s. I. 2006, s. 115-128.

² „Późniejsze zmiany były bardziej radykalne, niż te zamierzone przez papieża Jana i biskupów, którzy uchwalili konstytucję o liturgii. Kazanie papieża Jana wygłoszone na zakończenie pierwszej sesji pokazuje, że nawet nie podejrzewał on tego, co planowali eksperci liturgiczni.” [w:] M. Davies, *Liturgiczne bomby zegarowe*, Warszawa 2004, s. 7.

być wzorem dla Soboru Watykańskiego II³. Reformy toczyły się dalej zmieniając oblicze katolickiej liturgii w stopniu większym niż miało to miejsce kiedykolwiek w historii Kościoła. Jednocześnie nie sposób podać daty zakończenia reformy liturgicznej – wszystkie zmiany, dodatki, czy nowe edycje Mszału Rzymskiego (ostatnia wydana w 2008 roku), należałoby raczej traktować jako kontynuację owej reformy. W tenże sam sposób należy traktować decyzje papieża Benedykta XVI liberalizujące zasady dotyczące stosowania przez kapłanów Mszału Rzymskiego wg edycji typicznej bł. Jana XXIII z 1962 r.

Pierwszym etapem reformy liturgii zwanej reformą soborową, należałoby nazwać powstanie dokumentu, zwanego „schematem o liturgii”, przygotowanego przez Przygotowawczą Komisję Liturgiczną. Był to wstępny dokument, w którym jednakże ukazały się spory obecne podówczas wśród teologów, przede wszystkim dotyczące języka liturgicznego. Z jednej strony dokument wspominał o konieczności utrzymania łaciny jako języka mszalnego, z drugiej podkreślając wartość używania języków narodowych i postulując umożliwienie Konferencjom Biskupów ich wprowadzania do liturgii.

22 lutego 1962 roku Jan XXIII podpisał konstytucję apostolską *Veterum Sapientia*, która podkreślała konieczność nauki i stosowania łaciny w życiu Kościoła:

„Z tego też względu przypominamy i postanawiamy odpowiednimi wskazówkami zawartymi w tym wielkiej wagi dokumencie strzec tego, aby w całej mocy był zachowany stary zwyczaj posługiwania się językiem łacińskim, a gdzieby już prawie zanikał, tam należy go w pełni na nowo przywrócić.

³ M.Poradowski, *Trzydziestolecie Drugiego Soboru Watykańskiego*, Wrocław 2004.

(...) Biskupi w swojej ojcowskiej trosce powinni mieć się na baczności, by nikt w ich jurysdykcji nie był skłonny do rewolucyjnych zmian, nie pisał przeciw używaniu łaciny w studiach religijnych lub w liturgii (...).”⁴

Po rozpoczęciu obrad Soboru Watykańskiego II, które miało miejsce 11 października 1962 roku, Ojcowie jako pierwszym zajęli się dokumentem o liturgii. J. Ratzinger, będący najpierw asystentem kard. Fringsa, następnie zaś uczestniczył w pracach jako *peritus*, a więc oficjalny konsultant teologiczny Soboru, twierdził, że przyczyną rozpoczęcia prac od schematu o liturgii nie ze względu na pilne kwestie, jakie miały być w nim zawarte, ale przez przekonanie o jedności w kwestiach liturgicznych wśród Ojców Soborowych, przez co praca w tej kwestii miała być swego rodzaju próbą metody pracy soborowej⁵.

W roku 1962, Jan XXIII zaaprobował i zadecydował o ukazaniu się nowej edycji *Missale Romanum*, przez wielu liturgistów zwany ostatnim Mszą przedsoborową. Zmiany w nim wprowadzone były nieznaczne w stosunku do poprzedniej edycji Piusa XII z 1955 roku, a najważniejszą z nich było dodanie do Kanonu imienia św. Józefa. To właśnie tzw. Mszał Jana XXIII jest oficjalną wersją nadzwyczajnej formy rytu rzymskiego.

Podczas drugiej sesji Soboru (29 listopada – 4 grudnia 1963) kontynuowana była dyskusja dotycząca zmian w liturgii. W dniu zakończenia sesji przyjęta została Konstytucja o Liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*. Na 2151 Ojców

⁴ Jan XXIII, Konstytucja Apostolska *Veterum Sapientiae*, w: *L'Osservatore Romano* 4, 24.02.1962 r.

⁵ por. J.Ratzinger, wstęp do: K.Gamber, *Zwrocmy się ku Panu!*, Poznań 1998.

jedynie 4 głosy były przeciwne. Konstytucja zapowiedziała ogólną reformę liturgii, wraz z zapowiedzią zachowania wszystkich dotychczas obowiązujących rytów:

„(...) Święty Sobór oświadcza, że święta Matka Kościół uważa za równe wszystkie w prawach i godności wszystkie prawnie uznane obrządki i chce je na przyszłość zachować i zapewnić im wszelki rozwój.”⁶

Jednocześnie Sobór nakazuje, aby wszelkie zmiany wynikały z „form już istniejących”⁷ i pomimo, że dopuszcza używanie języków narodowych, ogranicza je tylko do czytań, modlitwy powszechnej oraz części, które „należą do wiernych”⁸, stwierdzając, że:

„W obrzędach łacińskich zachowuje się używanie języka łacińskiego, poza wyjątkami określonymi przez prawo szczegółowe.”⁹

Jeśli chodzi o zmiany wprowadzone wprost przez Konstytucję o Liturgii Świętej, wspomnieć należy kwestię koncelebry, której stosowanie zostało dopuszczone przez Ojców w znacznie szerszym stopniu¹⁰, oraz modlitwę powszechną przywróconą do Mszy świętej.¹¹ Jednocześnie Sobór podkreśla pierwsze miejsce, jakie zajmuje chorał gregoriański, pośród muzyki, która ma ubogacać liturgiczne obrzędy¹².

25 stycznia 1964 roku Paweł VI wydał motu proprio *Sacram Liturgiam*, które zapowiadało stworzenie Komisji, która będzie miała na celu realizację postanowień *Vaticanum II* za-

⁶ *Sacrosanctum Concilium* (SC) n. 4 .

⁷ Ibid. nr 23.

⁸ Ibid. nr 54.

⁹ Ibid. nr 36 § 1.

¹⁰ SC nr 57.

¹¹ Ibid. nr 53.

¹² Ibid. nr 116.

wartych w Konstytucji o Liturgii Świętej. Dokument zaznaczał, iż pewne reformy muszą zostać odłożone w czasie ze względu na konieczność przeprowadzenia koniecznych przygotowań, co spowodowało wiele protestów biskupów chcących szybkiego wprowadzenia reform¹³.

29 lutego 1964 roku Paweł VI stworzył Radę ds. Wdrożenia Konstytucji o Świętej Liturgii, zwaną *Concilium*. Rada liczyła 42 członków, którym przewodniczył kard. Lercaro, sekretarzem zaś został Annibale Bugnini CM. I to właśnie ks. Bugnini, od 1972 arcybiskup, odegrał decydującą rolę w kreowaniu reform liturgicznych do 1976 roku, kiedy to Paweł VI uczynił go pronuncjuszem w Teheranie. *Concilium* było *de facto* samodzielnym organem, gdyż Kongregacja Rytów pełniła jedynie funkcje zatwierdzającej decyzje Rady. Pierwsze reformy wprowadzone przez *Concilium* miały miejsce jeszcze w 1964 roku: 24 kwietnia poprzez dekret *Quod actuosius*, Kongregacja zatwierdziła skrócenie formuły używanej przy udzielania Komunii świętej, wprowadzając odpowiedź wiernego.

26 września 1964 roku Kongregacja Rytów wydała instrukcję *Inter Oecumenici*, przygotowaną wcześniej przez *Concilium*¹⁴. Instrukcja miała na celu wprowadzenie niektórych reform zanim nastąpi wydanie zreformowanych ksiąg liturgicznych. Główne zmiany wprowadzone poprzez *Inter Oecumenici* dotyczyły: zniesienia oddzielnego odmawianych przez kapłana modlitw wypowiedzianych przez lud, opuszczenie *Introibo*, zniesienie gestów ucałowania rąk kapłana przy ołtarzu, wprowadzenie głośnego odmawiania sekrety, zniesienie

¹³ por. R.M. Wiltgen SVD, *Ren wpada do Tybru*, Warszawa 2001, s. 178-180.

¹⁴ *Inter Oecumenici*, [w:] *Wiadomości Diecezjalne* 11-12, Katowice 1964, ss. 129-144.

ostatniej Ewangelii oraz modlitw po Mszy (wprowadzonych przez Leona XIII), a także umożliwienie odczytywanie czytań mszalnych przez osoby świeckie. Dokument reguluje używanie języków narodowych w obrzędach liturgicznych ograniczając je do śpiewu części stałych, liturgii słowa, aklamacji i dialogów. Poza tym instrukcja postuluje umiejscowienie ołtarza w sposób umożliwiający odprawianie *versus populum*.

Po wprowadzeniu wspomnianych reform w życie, co miało miejsce w pierwszą niedzielę Wielkiego Postu 1965 roku, pojawiły się pierwsze oznaki sprzeciwu i tęsknoty za liturgią sprzed reformy:

„Teraz jestem stary, lecz byłem młody, gdy przyjmowano mnie do Kościoła. Nie przyciągnął mnie wówczas splendor największych uroczystości kościelnych, który mógł być dobrze podrobiony przez protestantów. Tym, co najbardziej pociągało mnie w zewnętrznych i widzialnych działaniach Kościoła były czynności księdza i ministranta wykonywane podczas sprawowania cichej Mszy św. Ksiądz przystępujący do ołtarza bez jednego spojrzenia, które miałoby ocenić, jak wielu lub niewielu wiernych zgromadziło się na Mszy. Mistrz i jego czeladnik. Człowiek i zadanie, które tylko on był w stanie wykonać. To jest właśnie Msza, do której poznania i umiłowania dorastałem. Zaiste pozwólcie hałaśliwym mieć swoje <<dialogi>>, ale nie pozwólcie też, abyśmy my, którzy cenimy ciszę, byli kompletnie zapomniani.”¹⁵

27 stycznia 1965 roku Kongregacja Rytów wydała dekret o publikacji nowej edycji Mszału Rzymskiego z uwzględnieniem instrukcji *Inter Oecumenici*. Wkrótce potem, 3 marca 1965 roku Paweł VI odprawił Mszę św. *versus populum* i po włosku.

¹⁵ Gorzka próba Evelyn Waugh, w: Christianitas 8 2001, s. 75-87.

Oprócz reakcji wielce pozytywnych, wśród osób duchownych również widać pewnego rodzaju wątpliwości, o których pisze chociażby T. Merton:

„Liturgie, nowa i stara. Dla młodszych braci nowa liturgia, pewne części mszy śpiewane w języku angielskim, homilia, *ofertorium* (procesja i śpiew), etc. W izbie chorych: stara liturgia, w gruncie rzeczy bardzo stara i jedyna w swoim rodzaju – a także bardzo wzruszająca na swój własny sposób. Ojciec S., na przykład, opiera się na ołtarzu, trzyma się go, szamoce się z nim, przesuwając się bokiem rzuca się na księgę nagłym zrywem, potem trzyma się z całej mocy, jakby tu chodziło o życie, i drżącym szeptem czyta wersety. Jego ministrant, brat L., głuchy kompletnie, klęka w przedziwnych miejscach, by widzieć i czytać z poruszenia warg, odpowiada piskliwą łaciną, której nie słyszał już od dłuższego czasu i która wskutek tego stała się samoistnym językiem liturgicznym. Wreszcie *plebs sancta*: brat J., w fotelu na kółkach, z czerwonym pledem wokół ramion i z okularami zawieszonymi na końcu nosa; brat D. najstarszy ze wszystkich, sześćdziesiąt lat w klasztorze, zgarbiony do przodu, bardzo nisko (...) Wczesna msza w izbie chorych (druga trzydzieści rano), jest to liturgia wręcz niezapomniana. Nie masz niczego podobnego na całej kuli ziemskiej. Mszę u braci odprawia się teraz twarzą do ludu. Jeden z bardziej konserwatywnych ojców celebrował z widocznym rozgniewaniem, a przy *nobis quoque peccatoribus* uderza się gwałtownie pięścią w żołądek. Liturgiczne *Hara-kiri*?¹⁶”

Okres wydania Mszału roku 1965 był też okresem pierwszych, delikatnie jeszcze sceptycznych wypowiedzi abp M. Lefebvre’a, którego niepokój wiązał się z pośpiechem we wprowadzaniu reform, oraz ryzykiem, jakie z owym pospie-

¹⁶ T. Merton, *Zapiski współwinnego widza*, Poznań 1994, s. 472n.

chem się wiązało. Należy jednak podkreślić, że abp Lefebvre w owym czasie był jednocześnie entuzjastą wielu reform liturgicznych. Uważał za konieczne wprowadzenie języków narodowych do liturgii słowa, popierał wprowadzenie wspólnego śpiewu *Gloria*, *Kyrie*, i *Credo* przez kapłana i wiernych. Warto również zauważyć, że abp Lefebvre był jednym z Ojców soborowych, którzy w głosowaniu poparli wprowadzenie soborowej Konstytucji *Sacrosanctum Concilium*¹⁷.

3 września 1965 r. Paweł VI wydał encyklikę *Mysterium Fidei*, traktującą o Eucharystii. Papież zaleca w niej pogłębienie kultu eucharystycznego, kapłanom natomiast nakazuje wierność tekstom i rubrykom Mszału. 25 lipca 1966 roku Kongregacja Nauki Wiary wystosowała list *Cum Oecumenicum Concilium*, podpisany przez kard. Ottavianiego. List przestrzegał przed odejściem od faktu Rzeczywistej Obecności poprzez jego przemilczanie, a także przed stopniowym porzucaniem idei ofiary na rzecz idei *agape*.

W następnych miesiącach *Concilium*, jak i sam Paweł VI kilkakrotnie zabierali głos piętnując panoszące się w liturgii nadużycia. Papież w przemówieniu z 19 kwietnia 1967 roku krytykując tendencje desakralizujące liturgię, udzielił mocnego wsparcia dla pracy *Concilium*¹⁸. Tego samego dnia sekretarz Kongregacji Rytów, kard. Antonelli napisał w swym dzienniku odnośnie do przemówienia Papieża:

„(...) Paweł VI nie potrafił dostrzec, że wszystkie te problemy, o których wspominał, pochodzą ze sposobu, w jaki organizuje się różne składniki tej reformy realizowanej przez *Concilium*.”¹⁹

¹⁷ O wypowiedziach i poglądach abpa M. Lefebvre’a przeczytać można w: B. Tissier – de Mallerai, *Marcel Lefebvre. Życie*, Dębogóra 2010.

¹⁸ por. *Christianitas* 41/42, s. 198.

¹⁹ *Ibid.* s.199.

Kilka dni później kard. Antonelli krytykuje metodę pracy Rady, zarzucając jej zbytni pośpiech i chaotyczność.²⁰ Wydaje się, że trafnie pracę *Concilium* scharakteryzował w roku 1977, nowy arcybiskup metropolita Monachium, kard. Ratzinger:

„Liturgia nie rodzi się z dekretów, i jedna ze słabości posoborowej reformy liturgii polega niewątpliwie na gorliwości profesorów, reżyserujących przy swych biurkach pracę, która wymagałaby życiowego wzrastania.”²¹

4 maja 1967 roku Kongregacja Rytów wydała kolejną instrukcję – *Tres abhinc annos*, która podkreślała wartość zmian 1965 roku i wskazywała kierunki, w których potrzebna jest dalsza reforma.²² Instrukcja wprowadzała również szereg zmian. Usunięta została większość znaków krzyża, ucałowań ołtarza i gestów adoracji wykonywanych przez kapłana, zniesiono także gest trzymania złączonych palców po konsekracji. Po raz pierwszy również umożliwiono głośne odmawianie Kanonu Mszy w języku narodowym. Zlikwidowana zostaje kapłańska modlitwa *Domine, non sum dignus*, którą od teraz kapłan odmawia wraz z wiernymi. Błogosławieństwo przeniesione zostało przed *Ite, missa est*. Zniesiono również obowiązek noszenia manipularza, zaś przy koncelebrach umożliwiono używanie jedynie alby i stuły. Decyzje i zmiany zawarte w instrukcji weszły w życie 29 czerwca 1967 r.

Po wydaniu instrukcji magazyn Kongregacji Rytów *Notitiae* zawierał artykuł, gdzie Msza po reformie nazwana została *Novus Ordo Missae*, która to nazwa po raz pierwszy pojawiła się wówczas w oficjalnym periodyku Stolicy Apostolskiej i zaczę-

²⁰ *Ibid*, s. 199.

²¹ cyt. za: *Christianitas* 41/42 2009, s. 201.

²² *Tres abhinc annos*, w: *Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie*, Rok LVII, Sierpień 1967, ss. 169 – 173.

ła określać porządek mszalny od czasu instrukcji *Inter oecumenici*.

25 maja 1967 roku Kongregacja Rytów wydała stworzoną przez *Concilium* instrukcję *Eucharisticum misterium*²³. Instrukcja poleca unikanie odprawiania kilku Mszy św. jednocześnie, zaleca za to kilka razy dziennie sprawowanie koncelebr. Odradza mnożenie ilości Mszy świętych w ciągu dnia, by nie sprawiać wrażenia „pustego kościoła”. Jednocześnie instrukcja zaleca, by kapłani budowali w wiernych wizję Mszy jako kultu Kościoła.

Szeroki dostęp do koncelebr szybko zyskał wielu zwolenników, zwłaszcza w miastach i środowiskach akademickich. W 1967 roku x. Franciszek Blachnicki pisał o tym, jak wyglądają kwestie liturgiczne w kościele akademickim Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, stąd wiemy, że koncelebry przyjęły się i były stosowane niemalże podczas każdej celebracji. Jednocześnie Blachnicki wyraża swój pogląd dotyczący Mszy równocześnie sprawowanych przy bocznych ołtarzach:

„(...) w wielu środowiskach jeszcze utrzymuje się przedporobowa forma równoczesnego odprawiania wielu mszy św. „*privato modo*” przy bocznych ołtarzykach, wskutek nieznamości teologicznego sensu i wartości koncelebry, albo też po prostu wskutek jakiegoś nieuzasadnionego konserwatyzmu.”²⁴

Jednocześnie już wtedy, na mocy pozwolenia *ad experimentum* cała liturgia mszalna w kościele akademickim odprawiana była w języku polskim.

²³ Święta Kongregacja Rytów, *Eucharisticum Misterium*, AAS 59 (1967) 5, s. 99-637.

²⁴ F. Blachnicki, *Kronika odnowy*, [w:] *Collectanea Theologica* 37 1967, s. 161.

W innym miejscu Blachnicki pisze: „Dlatego też msza św. koncelebrowana ma w życiu Kościoła większą wartość niż wiele mszy św. jednocześnie odprawianych przy bocznych ołtarzach.”²⁵

Warto w tym miejscu przytoczyć odpowiedź Piusa XII:

„Nie brak takich, którzy twierdzą, iż kapłani nie mogą równocześnie odprawiać Mszy przy różnych ołtarzach, gdyż tym sposobem rozbijają społeczność, a jedność jej na szwank narażają. (...) Niesłusznie odwołują się oni do charakteru społecznego Ofiary Eucharystycznej. Ilekroć bowiem kapłan odnawia to, czego dokonał Boski Zbawiciel na Ostatniej Wieczerzy dokonał, rzeczywiście spełnia się Ofiara. Ta Ofiara zawsze i wszędzie, koniecznie, i o z natury swojej, posiada charakter publiczny i społeczny; ten bowiem, który ją składa, działa w imię Chrystusa i wiernych, których Głową jest Boski Zbawiciel, i Bogu ją przedkłada za Kościół święty katolicki, tak za żywych, jak i za umarłych.”²⁶

W drugiej połowie października 1967 roku w Rzymie obradował Synod Biskupów. Synod ów stanowił wydarzenie niezwykle ważne, gdyż w czasie jego trwania Annibale Bugnini odprawił w obecności Ojców synodalnych tzw. *Missa normativa*, która następnie została poddana opinii Ojców. Ów formularz wprowadzał wiele istotnych i głębokich zmian w obrzędach mszalnych. Sama Msza miała być odprawiana całkowicie w języku narodowym, *versus populum*, pominięte miały być modlitwy u stopni ołtarza, akt pokutny miał być ograniczony do *Kyrie*, które jednakże mogłoby być opuszczone, przy śpiewie *Gloria*. Czytania za wyjątkiem perykopy ewangelicznej

²⁵ F. Blachnicki, *Koncelebra a życie kapłańskie*, w: *Collectanea Theologica* 37, Warszawa 1967, s. 168.

²⁶ Pius XII, *op.cit.*, ss. 50 – 51.

wykonywane winny być przez lektorów, responsorium zaś, przez kantora na przemian z ludem. Po homilii następuje modlitwa wiernych, występująca podczas każdej Mszy świętej. Liturgia Eucharystyczna w *Missa normativa* była w znacznym stopniu zbieżna obowiązującą obecnie zwyczajną formą rytu rzymskiego. Nowa forma zyskała uznanie 71 Ojców, przy 43 głosach przeciw i 62 wyrażających zastrzeżenia²⁷, co wiązało się z odrzuceniem schematu. Kard. Antonelli w Święto Wszystkich Świętych 1967 roku napisał:

„1. Zamieszanie. Już nikt nie ma zmysłu *sacrum* i poczucia obowiązawalności prawa liturgicznego. Ciągłe zmiany (nieprecyzyjne i nieraz zupełnie nielogiczne) oraz, w moim przekonaniu, godny potępienia system eksperymentów obaliły tamy, i wszyscy mniej lub bardziej ustawiają się w roli arbitrów; (...)

4. Praca nad desakralizacją, nazywaną teraz „sekularyzacją”, kontynuuje się w studiach na najwyższym szczeblu;

5. Te fakty pokazują, że kwestia liturgiczna, wywierając wielki wpływ na szybką ewolucję mentalności, przynależy z kolei ze swej strony do o wiele szerszej problematyki, która jest – w rzeczywistości – natury doktrynalnej;

6. Dlatego wielki kryzys, o który chodzi, to kryzys doktryny tradycyjnej i *Magisterium*.²⁸

Odrzucenie schematu „Mszy normatywnej” przez Synod Biskupów nie zmienił kierunku prac *Concilium*, będącego jakby pewnym obrania słusznego kierunku zmian.

Bardzo szybko tekst *Missa normativa* wypłynął i został wprowadzony w całej Europie. W Polsce np. o. F. Pełka SI przedstawiając polskie tłumaczenie schematu stwierdził, że

²⁷ *Christianitas* 41/42 2009, s. 214.

²⁸ cyt. za *Christianitas* 41/42 Warszawa 2009, s. 215-216.

wierni i zainteresowani liturgią winni się z nim zapoznać, by „uwrażliwić ich na kierunek nadchodzących zmian.”²⁹ Cytowany autor, wraz ze swoim artykułem pokazują, że schemat *Missa normativa* był w środowiskach eksperckich bardzo mocno forsowany.

23 maja 1968 roku Kongregacja Rytów wydała dekret zezwalający na stosowanie trzech nowych Modlitw Eucharystycznych, co miało być odpowiedzią na życzenia wyrażane przez wielu biskupów, kapłanów i wiernych. Wprowadzenie dodatkowych Modlitw Eucharystycznych stało się najistotniejszą zmianą od ok. 1600 lat, gdyż od takiego właśnie czasu stosowany był Kanon Rzymski, który nie przechodził niemalże żadnych przemian, za wyjątkiem kosmetycznych reform, jak na przykład dodanie przez Jana XXIII św. Józefa do modlitwy wstawienniczej. Tenże Kanon nagle *de facto* przestał być stosowany nawet w niedziel i święta na rzecz II i III Modlitwy Eucharystycznej.

16 września 1968 roku ks. H. Jedin wybitny badacz Kościoła doby Kontreformacji, napisał list do Konferencji Episkopatu Niemiec, w którym ostrzegał biskupów wskazując podobieństwo niektórych zmian w liturgii wraz ze sposobem ich wprowadzenie a podobnymi reformami wprowadzanymi podczas reformacji. Jednocześnie Jedin apeluje, aby mimo wprowadzania nowego rytu, w każdej parafii pozostawić jedną Mszę wg Mszału 1962 r.³⁰

6 listopada 1968 roku Papież Paweł VI zatwierdził *Novus Ordo Missae*, 3 kwietnia 1969 roku zaś podpisał Konstytucję

²⁹ F. Pelka, *Missa normativa*, w: *Collectanea Theologica* 38, Warszawa 1968, s. 94.

³⁰ H. Jedin, List do Kardynała Döpfnera, [w:] *Christianitas* 29/30, Warszawa 2006, s. 141-147.

Apostolską *Missale Romanum* ogłaszającą nowy Mszał Rzymski.³¹ Konstytucja rozpoczyna się od pochwały Mszału św. Piusa V, oraz przedstawia trzy zasadnicze zmiany wprowadzone przez nowy Mszał. Pierwszą są oczywiście nowe Modlitwy Eucharystyczne dodane do dotychczasowego Kanonu Rzymskiego, następną uproszczenie obrzędów mszalnych, zwłaszcza *ofertorium*, oraz dodanie elementów z przekazów Ojców Kościoła. Wprowadzony miał jednocześnie zostać Lekcjonarz mszalny o cyklu trzyletnim. Wydanie Lekcjonarza miało zwiększyć użycie tekstów biblijnych w obrzędach liturgicznych.³²

6 kwietnia 1969 roku Święta Kongregacja Rytów ogłosiła wydanie nowego Mszału Rzymskiego, wraz z *Institutio Generalis Missalis Romani*.

9-10 kwietnia 1969 roku nastąpiła ostatnia sesja *Concilium*, następnie znaczna część jej ekspertów podjęła pracę w Świętej Kongregacji Kultu Bożego, która została utworzona w miejsce dotychczasowej Świętej Kongregacji Rytów. Sekretarzem Kongregacji został x. Annibale Bugnini, dotychczasowy sekretarz *Concilium*, który od tej pory stał się jedną z osobistości o największym wpływie na życie liturgiczne Kościoła, zaś w 1972 roku nobilitowany został sakrą arcybiskupią. Warto odwołać się znów do kard. Antonellego, który w swoim dzienniku pisał o Bugninim:

„Chciałbym się pomylić, ale najbardziej znaczącym niedostatkiem u ks. Bugniniego jest brak formacji i zmysłu teologicznego. Jest to brak, a nawet poważny niedostatek, gdyż w liturgii każde słowo i każdy gest wyrażają jakąś ideę, będącą

³¹ Paweł VI, *Missale Romanum*, AAS 61 (1969) 217 – 222.

³² zob. Wprowadzenie teologiczno-pastoralne do Lekcjonarza mszalnego, Poznań 1981.

ideą teologiczną. Mam wrażenie, że zwłaszcza w dziedzinie sakramentów poczyniono duże koncesje na rzecz mentalności protestanckiej.”³³

W ten oto sposób zakończyła się pierwsza, zasadnicza część reformy liturgicznej *Vaticanum II*. Jednakże obrzędy ulegały dalszym modyfikacjom i przemianom, co ma miejsce do dnia dzisiejszego. W ten sposób rozpoczął się drugi etap dziejów *Novus Ordo Missae*, to jest modyfikacje istniejących już i skodyfikowanych obrzędów. Nie sposób pominąć owych zmian i reform, ponieważ stanowią one niezaprzeczone dziedzictwo Soboru Watykańskiego II, którego zalecenia wciąż są realizowane.

Pierwsze modyfikacje, czy, by wyrażać się ściśle, możliwości modyfikacji, wprowadzone zostały jeszcze przed wejściem w życie obligatoryjności nowego Mszału. 29 maja 1969 roku wydana została przez Kongregację Kultu Bożego instrukcja *Memoriale Domini*, która dotyczyła kwestii udzielania Komunii świętej na rękę.³⁴ Instrukcja ta podkreślała przyjmowanie Komunii św. do ust jako właściwą formę, zaś Komunię na rękę nazywała nadużyciem, które pojawiło się w liturgii wbrew prawu i nauce Kościoła. Paradoksalnie jednak, instrukcja nazywając tę formę nadużyciem, zezwalała na jej pozostawienie we wspólnotach, gdzie została już utrwalona. Mimo, że dziś stanowisko przedstawicieli Kongregacji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów również mówi o Komunii św. na rękę jako o przyczynie osłabienia czci Eucharystycznej³⁵, zjawisko to osiągnęło zbyt szeroki rozwój, by móc je zatrzymać bez konsekwencji.

³³ cyt. za: *Christianitas* 41/42, Warszawa 2009, s. 227.

³⁴ *Memoriale Domini*, www.fidelitas.pl/dokumenty/MemorialeDomini.pdf, dostęp 22 stycznia 2010 r.

³⁵ M. Ranjith, Wprowadzenie, [w:] A. Schneider, *Dominus est*, Warszawa 2008.

25 września 1969 Kardynał Ottaviani, piastujący wysokie stanowiska w Świętym Oficjum i potem w Świętej Kongregacji Nauki Wiary oraz Kardynał Bacci, skierowali do Papieża Pawła VI wspomniany już list w sprawie nowego Mszału. Do listu dołączona została część analityczna, zwana „Krótką Analizą Krytyczną *Novus Ordo Missae*.”³⁶

7 lipca 1971 roku na łamach dziennika *The Times* ukazał się ekumeniczny list w obronie Mszy według Mszału Jana XXIII. List został podpisany przez niekatolików – Barbarę Hepworth, Agatę Christie, Yehudi Menuhina, Iris Murdoch, jak i katolików – Grahama Greena, Vladimira Ashkenazyego czy Williama Rees-Mogga, który później, na skutek spotkania z Matką Teresą z Kalkuty został katolikiem. List głosił:

„Jeśli zdarzyłoby się, że miałyby zostać wydany nierozumny dekret o całkowitym lub częściowym zniszczeniu bazylik czy katedr, ludzie kultury – niezależnie od ich osobistych wierzeń – poderwaliby się pełni przerażenia, aby przeciwstawić się takiej ewentualności. Jest zaś faktem, że owe bazyliki i katedry zostały zbudowane dla celebrowania rytu, który jeszcze kilka miesięcy temu reprezentował żywą tradycję. Mówimy o katolickiej Mszy rzymskiej. (...) Nie rozpatrujemy w tym momencie religijnego lub duchowego doświadczenia milionów ludzi. Ryt, o który tu chodzi, wypowiedziany we wspaniałym tekście łacińskim, inspirował ogromną liczbę cennych dokonań w sztuce: dzieła nie tylko mistyków, ale i poetów, filozofów, muzyków, architektów, malarzy i rzeźbiarzy, we wszystkich krajach i epokach.”³⁷ Jedna z krążących po Rzymie pogłosek

³⁶ Kard.Ottaviani, kard. Bacci, *Krótką analiza krytyczna nowego Ordo Missae*, [w:] *Rzymski Katolik. Biuletyn wielońskiego środowiska wiernych środowiska wiernych Tradycji łacińskiej* 2, 2007.

³⁷ <http://www.traditio.com/tradlib/agatha.txt>, dostęp 26.01.2012 r.

mówi, że zgoda, jaką Paweł VI wydał na sprawowanie Mszy wg starego Mszału w Wielkiej Brytanii, motywowana była podpisem Agaty Christie, stąd też ów stan rzeczy w Zjednoczonym Królestwie nazywany był „indultem Agaty Christie”.

20 stycznia 1973 Kongregacja Kultu Bożego wydała kolejną instrukcję dotyczącą sprawowania Eucharystii – *Immensae caritatis*³⁸. Instrukcja wprowadziła możliwość, w wypadkach konieczności, wyznaczania świeckich szafarzy Komunii świętej. Jednocześnie regulowała i określała zasadnicze kwestie duszpasterskie związane z udzielaniem Komunii świętej na rękę.

Także w roku 1973 Kongregacja Kultu Bożego wydała Dyrektorium o Mszach z dziećmi, które w znaczny sposób rewolucjonizowało obrzędy, w których brały udział dzieci³⁹. Dyrektorium pozwalało na sprawowanie mszalnej Ofiary w miejscach poza kościołem. Dopuszczone zostało również opuszczanie *Glorii*, *Credo*, *Sanctus*, *Agnus Dei* i zastępowanie ich innymi pieśniami. Zaleca się również różnego rodzaju procesje z udziałem dzieci w czasie celebracji. Jednocześnie, w trosce o dzieci, umożliwiono opuszczanie pewnych elementów obrzędu, na rzecz większego rozwinięcia innych, przy zastrzeżeniu, że żadna z istotnych części liturgii nie może zostać opuszczona. Wprowadzona zostaje możliwość niemalże dowolnego doboru i redakcji tekstów czytań mszalnych a także możliwość zmiany modlitw z Mszału w celu dostosowania ich do poziomu intelektualnego dzieci.

25 marca 1975 roku wydana została druga edycja typiczna Mszału Rzymskiego Pawła VI, która jednakże nie zawierała

³⁸ Kongregacja Kultu Bożego, *Immensae caritatis*, L’Ossevatore Romano, 30.03.1973.

³⁹ Święta Kongregacja Kultu Bożego, *Dyrektorium o Mszach z dziećmi*, w: *Wiadomości Diecezjalne* 45, Katowice 1977, ss. 9-24.

większych zmian w stosunku do edycji wcześniejszej, za wyjątkiem ilości zawartych Modlitw Eucharystycznych, która wzrosła o kolejne pięć.

Warto wspomnieć fragment przemówienia Prymasa Kardynała Wyszyńskiego, wygłoszonego w listopadzie 1972 roku w Rzymie:

„Ileż energii włożono w porządkowanie instytucji Kościoła, w dokonywanie zmian różnych form administracji kościelnej, w to „przestawianie mebli” w Kościele Bożym. Zdawało się wielu ludziom, że przez taki właśnie wysiłek dopełniają czegoś ważnego. A tymczasem można wszystko poprzeszawiać, można wszystko urządzić inaczej, postawić nawet na głowie – i nie będzie to jeszcze odnowa soborowa. Jest to tylko pokusa dla umysłów płytkich, którym wydaje się, że dokonują czegoś doniosłego, gdy zmieniają formy ustalone, zwane tradycyjnymi.”⁴⁰

Stanisława Grabska, teolog o nowoczesnych poglądach, opowiadając o spotkaniu z Kardynałem Wyszyńskim, kiedy to w dyskusji próbowano nakłonić ks. Prymasa do przyspieszenia zmian liturgicznych w Polskim Kościele, wspomina:

„Powiedział nam, że Sobór wysunął teologię Ludu Bożego po prostu dlatego, że eklezjologia Ciała Mistycznego Chrystusa z encykliki Piusa XII była za trudna, więc żeby ludziom pewne rzeczy ułatwić, zaczęto mówić o Ludzie Bożym. Prymas starał się minimalizować wszelkie przełomy, wszelkie nowości. Był wychowany w teologii Ciała Mistycznego, wpatrzony w Piusa XII – bardzo go kochał i jego teologię Kościoła hierarchicznego, po prostu nią żył.”⁴¹

Poznanie historii przemian i reform w liturgii katolickiej, jest niezbędne dla poznania natury obrzędów. Naturalnie, nie-

⁴⁰ S. Wyszyński, Kościół w dobie odnowy, w: *Chrześcijaństwo żywych*, Warszawa 1976, s. 12n.

⁴¹ *Dzieci Soboru zadają pytania*, Warszawa 1996.

możliwym jest przedstawienie całego spektrum opinii teologów, hierarchów Kościoła i wiernych na temat *Novus Ordo Missae*, gdyż w tej sprawie nigdy nie było jednomyślności. Liturgia, kult Boży, „kult publiczny Ciała Mistycznego Jezusa Chrystusa”⁴² jest sprawą na tyle poważną i rozpalającą, że próby jej reformy od początku budziły żywiołowe emocje, jak to dzieje się po dzień dzisiejszy. Owe spory trwające przez następne lata, pewne „przelicytowanie się” na argumenty, próśby wysyłane do Pawła VI i Kongregacji Kultu Bożego z prośbą o pozwolenia na celebrację według Mszału niezreformowanego, odpowiedzi, czasem pozytywne, czasem negatywne, próśby wielu kapłanów o możliwość wyłącznego używania starego Mszału, sprawowanie przez wielu księży Mszy wg starego Mszału bez pozwolenia, jedynie na podstawie indultu *Quo Primum Tempore*⁴³ dołączonego do Mszału Piusa V z 1570 roku, zostały wyciszone przez motu proprio *Ecclesia Dei* bł. Papieża Jana Pawła II, regulujące używanie edycji typicznej Mszału z 1962 roku, oraz motu proprio *Summorum Pontificum* Benedykta XVI, w którym to Papież ogłosił istnienie dwóch, równoprawnych form rytu rzymskiego – zwyczajnej i nadzwyczajnej.⁴⁴

⁴² Pius XII, *op. cit.*

⁴³ Św. Pius V, *Quo Primus tempore, Missale Romanum*, Ratyżbona 1924.

⁴⁴ Benedykt XVI, motu proprio *Summorum Pontificum*, www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/motu_proprio/documents/hf_ben-xvi_motu-proprio_20070707_summorum-pontificum_lt.html, dostęp : 07.01.2013.

**“Liturgical reforms started at *Concilium Vaticanum II*
– between continuity and rupture. History of reforms of
catholic worship.”**

Summary

Pontificate of Pope Benedict XVI had shown the history of the liturgy as continuity from the beginning of the Church. We can't forget, that Catholic worship in present times is a part of Church Tradition. That was great role of Joseph Cardinal Ratzinger as a Prefect of the Congregation for the Doctrine of the Faith and then as a Pope Benedict XVI. His thought and teaching should become the subject of study and reflection of the modern Church. Both forms of the Catholic rite of the Mass – Ordinary and Extraordinary are in great harmony, so both of them are necessary for the Church to show that development of the liturgy can be put only in accordance with the Tradition.

Streszczenie

Pontyfikat Benedykta XVI ukazał historię liturgii jako ciągłość od początku trwania Kościoła. Nie wolno zapominać, że współczesny kult katolicki stanowi część Tradycji Kościoła. To była wielka rola kardynała Josepha Ratzingera jako prefekta Kongregacji Nauki Wiary, a następnie jako papieża Benedykt XVI. Jego myśl i nauczanie powinno stać się przedmiotem badań i refleksji współczesnego Kościoła. Obie formy katolickiego rytu Mszy – Zwyczajna i nadzwyczajna stanowią doskonałą harmonię, zatem obie są niezbędne do Kościoła, aby pokazać, że rozwój liturgii można rozważać tylko zgodnie z tradycją.

mgr lic. Jakub Holnicki-Szulc – doktorant teologii dogmatycznej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. W ramach prac badawczych zajmuje się reformami zapoczątkowanymi przez Sobór Watykański II i ich recepcją w Kościele powszechnym, a także współczesnym dialogiem ekumenicznym.

Dane kontaktowe: 05-120 Legionowo, Jana Matejki 24;
adres e-mail: jakub.holnicki@gmail.com;
nr tel.: 606.211.833.